

VIDA I LITERATURA EN ELS DIARIS DE FERNANDO PESSOA

José Ángel García López
Universitat d'Alacant

1. INTRODUCCIÓ

El diari és un gènere complex i contradictori. Des del punt de vista metodològic, el terme *diari* fa referència a una pràctica d'escriptura autobiogràfica que transcendeix l'àmbit privat i es converteix en obra literària. Resulta obvi que la publicació de les pàgines de naturalesa diarística constitueix una paradoxa en tota regla. Una estudiosa com Béatrice Didier afirma que el diari no és un accés directe a la persona de l'autor, sinó que principalment és un text. Per a aquesta escriptora, la paraula *íntim* associada al diari únicament té sentit a l'hora d'establir una diferència enfront de la crònica periodística, ja que la intimitat és només un aspecte del diari (DIDIER: 1976, 9). Françoise Simonet-Tenant recolza aquest extrem i proposa l'etiqueta de *diari personal*, ja que no tots els diaris són *íntims* (SIMONET-TENANT: 2001, 6). Un bon exemple del que s'ha exposat anteriorment el trobem en els setze volums de diaris publicats per Miguel Torga entre 1932 i 1993. L'examen de textos com els que s'han esmentat ens porta a considerar que les vivències i les reflexions contingudes en aquests diaris estan modificades estilísticament en una mesura significativa, atès que la selecció d'esdeveniments, la focalització o el to del text comporten una expressió literària. En aquest sentit, estem d'acord amb Paul de Man quan indica que tota narració d'un *jo* és una forma de ficcionalització (MAN: 1991, 118). Altres investigadors com Jerzy Lis opinen que el diari es comporta com qualsevol text literari perquè la noció d'intimitat ha canviat: deixa de tenir un valor i defineix el caràcter personal de l'escriptura, establint alhora un pacte implícit amb el lector, que se sent inclinat a considerar les confidències com a verídiques (LIS: 2001, 291-292).

En el cas particular de Fernando Pessoa, la manera de presentar al lector els seus pensaments exhibeix una elaboració que ens fa pensar en una escriptura demorada, reflexiva, cosa que indueix el lector a la recerca subjectiva en el text de possibles claus vitals i creatives que puguen

trobar-se codificades o no. Seguint aquesta pauta, hem fet una lectura de la compilació dels diaris de Pessoa realitzada per Juan José Álvarez Galán (2008) i sobre aquests textos la preceptiva anàlisi, que reconeixem parcial per estar principalment enfocada cap a aquelles anotacions que tenen a veure amb el corpus literari del nostre autor, sense excloure mencions concretes a les anècdotes vitals contingudes en aquest volum. També tractarem en aquest article alguns aspectes que remetent a les lectures inicials de Pessoa o a les relacions amb uns altres intel·lectuals, de les quals deixa constància en les pàgines dels seus diaris. I farem al·lusió a les consideracions abocades en aquests escrits de Pessoa sobre l'amor i les maneres d'experimentar-lo, la qual cosa posarem en relació amb diversos exercicis literaris de la seua autoria. Així mateix, observarem la postura que adopten el Pessoa ortònim i alguns dels seus heterònims sobre el fet religiós a través dels textos continguts en la compilació assenyalada.

2. LECTURES I RELACIONS INTEL·LECTUALS

L'últim terç del segle XIX constitueix un període auri per a les lletres portugueses, durant el qual escriptors com Antero de Quental, Eça de Queiroz o Guerra Junqueiro desenvolupen la seua obra. En aquest context, el naixement de Fernando António Nogueira Pessoa a Lisboa el 13 de juny de 1888 podria considerar-se afortunat perquè l'ambient cultural i social de Portugal començava a transformar-se significativament. No obstant això, la precocitat intel·lectual del nostre autor es manifestarà lluny dels mitjans culturals lisboetes, ja que es traslladaria a la ciutat sud-africana de Durban juntament amb sa mare i el seu padrastru al gener de 1896.⁸⁹ Pessoa torna a terres portugueses a l'agost de 1905 i a partir del mes de març de l'any següent comença a donar testimoniatge de les seues inquietuds intel·lectuals en les pàgines d'un diari. El primer que sorprèn d'aquestes pàgines és el bagatge de lectures esmentat, que revela una ànsia de coneixement fora del comú i que es tradueix en un aprenentatge eclèctic i autodidacte. Per a això, el nostre autor té com a font principal el fons de la Biblioteca Nacional de

---

⁸⁹ Sobre els anys de Pessoa a Durban pot consultar-se amb profit la monografia d'Alexandrino Severino (1983).

Lisboa. El diari de Pessoa recull el 25 de maig un propòsit explícit: «He decidit llegir, d'ara en avant, dos llibres cada dia —un de poesia i literatura, l'altre de filosofia o ciència».⁹⁰ La multitud d'escriptors enumerats inclou Tennyson (p. 15), Verne (p. 21), Rousseau (p. 22), Guerra Junqueiro (p. 22), Thackeray (p. 23), Byron (p. 23), Keats (p. 23), Schiller (p. 23), Molière (p. 25), Sampaio (p. 25), Gresset (p. 26) o Haeckel (p. 27).⁹¹

Amb tot, és necessari apuntar l'abundància de textos no purament literaris en el conjunt de lectures que realitza Pessoa; textos que, a la vista de l'evolució del seu pensament, semblen significatius. Entre els títols consignats pel jove Pessoa durant aquesta fase cal destacar la *Lògica d'Aristòtil* (en la traducció de Sant Hilari, p. 15), la *Història de la filosofia europea* de Weber (p. 18) o la *Història de la filosofia* de Hegel (p. 19). Podem deduir dels apunts en el diari que el nostre autor es trobava ja íntimament dominat per algunes de les problemàtiques que constituïrien el motor del seu quefer literari en anys posteriors.⁹² Respecte a això, acreditem en l'exposició de Javier Urdanibia, que sosté que al marge de les lectures realitzades en relació amb les classes que rep en la Universitat com a alumne lliure en la càtedra de Filosofia del Curs Superior de Lletres, les reflexions de Pessoa en anys venidors (entre 1915 i 1916) a través dels heterònims António Mora i Rafael Baldaya són deutores del que havia assimilat en la seua etapa de joventut, però també una prova de com la filosofia anima la creació poètica (URDANIBIA: 1987, 99-107). Aquest extrem està corroborat per diverses notes personals del mateix autor, alguna de les quals arreplega Álvarez Galán en la seua edició. Pessoa escriu al voltant de 1910 el següent: «Sóc un poeta impulsat per la filosofia, no un filòsof amb qualitats poètiques. Em fascinava observar la bellesa de les coses i dibuixar l'imperceptible, el minúscul, que defineix l'ànima poètica de l'univers» (p. 12).

---

⁹⁰ La traducció al català de les citacions és nostra.

⁹¹ Si no indiquem una altra cosa, la referència a les pàgines únicament remet als *Diarios de Pessoa* (2008).

⁹² Un bon assaig sobre aquestes qüestions va ser elaborat per António Pina Coelho (1971). L'esmentat investigador és així mateix responsable de la selecció i del pròleg del volum *Textos filosóficos* (1986).

Quant a la faceta creadora de Pessoa durant aquesta època, convé subratllar les referències que trobem en el seu diari de 1906 a composicions de joventut com el conte «The door», del qual declara iniciar la seua redacció el 15 de març d'aquell any (p. 15). Tenint en compte la seua formació acadèmica en institucions d'Àfrica del Sud, a ningú sorprèn el fet que el nostre autor utilitzara en aquells moments la llengua anglesa com a vehicle d'expressió literària. Pessoa no tardarà a usar també el portuguès, idioma en què escriurà les seues obres més rellevants i que empra diàriament en les seues relacions amb periodistes, escriptors i artistes que participen de l'efervescència cultural de la capital. Durant unes setmanes de l'any 1913, del 15 de febrer al 9 d'abril, Pessoa elabora un nou diari que ens ofereix la possibilitat de seguir les seues anades i vingudes pels cafès de la *Baixa* lisboeta i les tertúlies que comparteix amb intel·lectuals com João Correia de Oliveira, Almada Negreiros, Santa-Rita Pintor, Boavida Portugal o Armando Côrtes-Rodrigues, molts d'ells futurs col·laboradors de la revista *Orpheu*.⁹³

L'interès del nostre autor per l'obra d'altres escriptors portuguesos queda patent en les pàgines que conservem, les quals ens permeten apreciar la sincera admiració que professa cap a alguns d'ells. Per exemple, Pessoa envia durant l'hivern de 1913 al seu amic García Pulido diverses composicions del excel·lent poeta simbolista Camilo Pessanha, però tampoc perd l'ocasió d'esplaiar-se sobre els mèrits que al seu judici mereix el susdit poeta en la redacció de la revista *Teatro* (p. 76-77). Menys falagueres són les opinions que Pessoa té del dramaturg Lopes Vieira, sobre el qual publicaria una crítica demolidora en *Teatro* al febrer d'eixe mateix any, i que a través de la lectura dels diaris sabem que va ser redactada pel nostre autor a instàncies d'Eduardo Freitas (p. 62).

Respecte als escrits de Pessoa com a assagista en aquell temps, el diari reflecteix, entre altres apunts, que al febrer del citat any Pessoa esbossa parcialment una *Teoria da Aristocracia* (p. 59) que, amb tota seguretat, es correspon amb el conjunt de notes que es conserven del

---

⁹³ Al voltant de les relacions que Pessoa manté amb aquest grup d'amics, recomanem la lectura de les pàgines que Robert Bréchon els dedica en el seu llibre *Extraño extranjero. Una biografía de Fernando Pessoa* (1999).

projecte *Teoria da República Aristocrática*, al qual es fa referència en la correspondència que intercanvia amb Armando Côrtes-Rodrigues durant el mes de setembre (SERRÃO: 1945, 97). Al marge d'aquesta i unes altres ocupacions de caràcter teòric, a Pessoa encara li queda temps per a dedicar-se a la creació lírica. Per exemple, al llarg del mes de març escriu diferents parts del seu llarg poema eròtic en anglès «Epithalamium». El 3 d'abril de 1913, d'acord amb el que està consignat en el diari, llig la seua composició lírica en portugués «Paúis» al seu amic el músic Rui Coelho, que es mostra horroritzat (p. 83). L'esmentat text pot ser considerat la pedra angular del *paulisme*, corrent literari amb el qual Pessoa intenta superar el *saudosisme* instal·lat en les lletres portugueses.⁹⁴ Aquest corrent consistiria en la juxtaposició d'imatges barroques acompanyades d'un vocabulari abstracte i multitud de pauses, del qual resulta la sensació d'una suspensió del temps i cert sentit metafísic. El 1914 Pessoa ofereix en el seu diari la definició següent: «El *paulisme* és el culte insincer de l'artificialitat [...] Ja que per a obrir un nou camí a l'art cal ser audaç, aquell que és artificial es limita a ser audaç, sense tenir cap motiu espiritual per a ser-ho» (p. 97-98).

Els textos diarístics de Pessoa també ens revelen que a les darreries d'aquell mateix any el nostre autor ha pres la decisió d'abandonar el cultiu del *paulisme* en favor del *interseccionisme*, un moviment poètic fruit de la influència dels moviments cubista i futurista que ofereix una superposició d'imatges poètiques fins i tot a costa de la pèrdua de musicalitat. Pessoa resumeix així la naturalesa d'aquesta avantguarda: «El *interseccionisme* és, en primer lloc, una aproximació d'altres persones, la revolada d'una escola que jo vaig assumir, rebent sobre mi la xiulada de l'escola dels altres» (p. 101).

Pessoa empra paraules solemnes i autocomplaents per a referir-se a si mateix, convençut d'estar destinat a una missió elevada, sentiment que l'envaeix des d'una edat primerenca i que expressa en les pàgines dels seus diaris repetidament. Valga com a exemple d'açò una anotació realitzada al voltant de 1918: «El meu esperit viu constantment en l'estudi i la cura

---

⁹⁴ «Paúis», que va circular manuscrit entre els coneguts de Pessoa, seria finalment publicat en el primer i únic número de la revista *Renascença*, aparegut al febrer de 1914.

de la Veritat, amb la intenció de deixar, quan abandone el nexa que m'uneix a aquest món, una obra que servisca per al progrés i el bé de la Humanitat» (p. 119). Contràriament al que puguem pensar, Pessoa també estava preocupat per assumptes més mundans com poden ser una retribució econòmica i una residència estables. En una sèrie de notes redactades l'any assenyalat anteriorment sota l'epígraf general de «Pla de vida», Pessoa dóna compte de les seues escasses ambicions i declara conformar-se amb uns seixanta dòlars (aproximadament el doble del seu sou en les oficines comercials en les quals treballa en aquell moment) i el seu desig de traslladar-se a una casa amb molt d'espai on col·locar, degudament classificats, els seus papers i els seus llibres, una casa d'on mai haguera de mudar-se (p. 122-123). L'esdevenir va voler que mai tinguera aquella llar ideal ni la seguretat econòmica a la qual aspirava, extrem aquest últim que es lligaria a una claudicació extremadament difícil: la de la llibertat del seu horari de treball.

3. LES DONES I L'AMOR

Les pàgines que Pessoa escriu en la intimitat sobre la figura femenina i l'atracció amorosa són interessants i reveladores, sobretot per als coneixedors del seu corpus literari. Entorn de 1918, el nostre autor exposa en unes notes personals les reflexions següents: «De vegades, en somnis dispersos que sorgeixen dels racons del pensament, tinc visions d'amor. Una vegada em trobe desembolicant el nuc d'una passió corresposta per una tuberculosa de geni que havia escrit la seua obra immortal amb l'esperança de no sé què, sempre asseguda a la finestra d'una casa emblanquinada» (p. 120). Aquesta enamorada malalta no existia fora del pensament del mateix escriptor. No obstant això, conservem d'aquesta passió un testimoniatge escrit, la *Carta da Corcunda ao Serralheiro*, text que constitueix un exemple sorprenent de despersonalització, ja que, a la vista de les reflexions adés esmentades, hem d'interpretar que s'envia a si mateix, ocult davall el nom d'António, una

carta de la jove tuberculosa, que li diuen Maria José,⁹⁵ a la qual al·ludeix en les notes esmentades:

Senyor António: vostè no sap qui sóc... Vostè em veu a la finestra quan passa per aquest carrer per anar a l'oficina; espere la seua arribada, sé exactament a quina hora succeeix [...]. L'estime, i voldria ser una altra dona, amb un altre cos i una altra aparença [...]. Mai podria ser estimada com les persones que tenen un cos digne de ser estimat, però tinc dret a estimar sense que m'estimen i també tinc dret a plorar [...]. Adéu, senyor Antonio, només em queden uns dies de vida i únicament li escric aquesta carta per a guardar-la al meu pit com si fos una carta que vostè m'ha escrit en lloc de ser una carta que jo li he escrit a vostè (LOPES: 1990b, 257-258).

Assistim a una sublimació de l'amor platònic en tota regla, en la qual Pessoa, amant i estimat al mateix temps, es dirigeix a si mateix des de la primera o la segona persona segons la perspectiva que desitge adoptar, bé com a emissor de la missiva amorosa, bé com a receptor d'aquesta. No obstant això, hem de tenir present que textos literaris com l'esmentada carta no han de ser interpretats en clau biogràfica, ja que Pessoa va declarar en diferents ocasions que la seua escriptura heterònima no era l'expressió de la seua sensibilitat i el seu pensament, sinó la dels personatges per ell imaginats per a representar el *drama em gente* (CRESPO: 1988, 178):

No tinc cap dificultat per a descriure'm: sóc un caràcter femení amb una intel·ligència masculina. La meua sensibilitat i els moviments que produeix, i en això consisteix el caràcter, són de dona. Les meues facultats de relació —la intel·ligència, i la voluntat, que és la intel·ligència de l'impuls— són d'home (p. 126).

Aquesta epístola, escrita probablement després de complir Pessoa vint anys i exhumada el 1990, ha estat interpretada per Maria Teresa Rita Lopes com la metàfora de «l'ànima a la finestra», referint-se a un

---

⁹⁵ Convé apuntar que al marge de Maria José no es coneixen altres heterònims femenins de Pessoa. Maria Teresa Rita Lopes va publicar el llistat dels heterònims de Pessoa més complet fins a la data en el volum *Pessoa por conhecer. I: Roteiro para uma Expedição* (1990a, 167-172).

passatge del *Livro do desassossego* que un altre *alter ego* de Pessoa, Bernardo Soares, defineix com la postura idònia que permet al subjecte veure l'exterior i veure's sense eixir de la seua intimitat, de la seua llar, del seu interior (LOPES: 1990a, 143). La desoladora consciència de la xiqueta malalta de «no ser» que expressa en la seua carta és una constant que apareix de manera recurrent en les pàgines signades tant per Pessoa com pels heterònims Álvaro de Campos o Bernardo Soares, el qual escriu l'1 de desembre de 1931:

Avui he arribat de colp a una conclusió absurda i justa. Me n'he adonat, en un rellamp, que no sóc ningú, absolutament ningú [...]. Sóc el personatge d'una novel·la que encara no s'ha escrit, i sure, aeri, dispers, sense haver estat, entre els somnis d'un ser que no va saber concloure'm... (PESSOA: 1995, 130).

És indubtable el caràcter literari dels laments de la malalta i que el dolor reflectit en el text mencionat no és autèntic. S'hi troben implícits elements de la poètica pessoana com la impossibilitat de la relació o el desdoblament del pensament i de la persona amb els quals Pessoa alça la producció dels seus heterònims. Respecte a això, caldria reproduir pel seu interès intrínsec les consideracions que dedica a aquest tema en alguns papers que escriu el 1914:

Em sent múltiple. Sóc com una cambra amb innumerables espills fantàstics que deforma, convertint en reflexions falses, una realitat que no està en ningú i està en tots. Igual que el panteïsta se sent ona, astre i flor, jo em sent diversos éssers. Sent que visc vides alienes, en mi, incompletament, com si el meu ésser participara de tots els hòmens, incompletament, individualitzat en una suma de no-jos que se sintetitzen en un jo simulat (p. 103-104).

La lectura de l'obra dels heterònims de Pessoa demostra que, en efecte, cadascun té un estil, una poètica característica i original, a més d'una biografia diferent. De fet, Pessoa va sostenir en unes declaracions publicades per la revista *Presença* el 1928 que els seus heterònims havien de ser llegits com a poetes independents d'ell, si bé íntimament relacionats entre si, perquè Campos, Reis o, fins i tot, el mateix ortònim es reconeixien deixebles de Caeiro.

Podem entreveure al llarg dels diaris l'ésser privat de comprensió i afecte que era en última instància Pessoa. El nostre autor és alhora confident i confessor de l'aïllament en què es troba a falta d'un amic, un germà o una dona amb els quals compartir la profunditat de les seues inquietuds en matèria intel·lectual o amorosa. Servisquen com a mostra les línies que redacta sobre això ja al juliol de 1907:

No tinc ningú en qui confiar. La meua família no entén res. Als meus amics no puc importunar-los amb aquestes coses; no tinc autèntics amics, i fins i tot si tinguera intimitat amb algun d'ells, en un pla ordinari, no ho serien de la manera que jo comprenc la intimitat. Sóc tímid, no m'agrada donar a conèixer les meues preocupacions. Cap forma de ser encaixa amb mi, no hi ha cap caràcter en aquest món que reflectisca cap oportunitat d'aproximar-se al somni com a amic íntim [...]. Tampoc no tinc amant ni dolça companya; és un altre dels meus ideals, també frustrat per complet, amb un buit absolut. No pot ser com jo ho somie (p. 34).

El 1913 insisteix en la idea de la seua soledat, tant des de la perspectiva física com des de l'ontològica:

M'assetja un buit absolut de fraternitat i d'afecte. Fins i tot els que estan prop de mi no ho estan, estic envoltat d'amics que no són els meus amics i de coneguts que no em coneixen [...]. Vol això dir que no tinc vertaders amics? No, els tinc; però no són els meus amics vertaders [...]. Estic cada vegada més sol, més abandonat. A poc a poc es trenquen tots els meus llaços. D'ací a poc em quedaré sol (p. 91-92).

Les dificultats de Pessoa per a relacionar-se en profunditat amb els seus semblants són òbvies. De fet, la mera presència femenina provoca en Pessoa un estat de nerviosisme que el pas del temps no canviarà. El 27 de febrer d'aquell mateix any registra en el seu diari: «Més tard vaig ser a la redacció de *Teatro* [...], un poc incòmode per l'ambient, perquè estava allí una dona, encara que discretament asseguda al costat de R. Santos. Crec que no vaig deixar veure la meua incomoditat» (p. 66). El 30 de novembre de 1915 deixa escrites les impressions següents en relació amb una vetlada a l'hotel on s'allotjava sa tia Lisbela: «Vaig passar una altra mitja hora a l'hotel mirant (i canviant mirades) amb la xica (dèsset anys, magnífic), i li vaig caure simpàtic, a ella i a sa germana, i també a sa mare

sorda. Vaig parlar amb ella sense embaràs, mirant-la als ulls i tot. Ai...!» (p. 115).

Incapaç en aquesta època d'establir vincles que desemboquen en una relació de parella, cosa que només aconseguiria quan entrara en la seua vida Ofélia Queiroz el 1920, Pessoa projecta el seu desig de ser estimat sobre la seua pròpia imatge fins a l'extrem de prodigar-se a si mateix les atencions que una amant li oferiria.⁹⁶ Així ho expressa en unes notes elaborades el 1913:

Mai no vaig tenir una promesa real... Mai no vaig saber com s'estima... Només saber com se somia estimar... Si m'agradava posar-me anells de dona als meus dits és perquè de vegades m'agradava prendre les meues mans de jove per les mans d'una princesa, i pensar que jo era, almenys en aquest gest de les meues mans, la persona que estimava... Un dia van acabar per trobar-me vestit de reina... i és que estava imaginant que era la meua règia dona... M'agradava veure que era el meu rostre reflectit perquè podia imaginar que era el rostre d'una altra persona [...] Quantes vegades la meua boca va fregar la meua boca en un espill! Quantes vegades vaig apartar una de les meues mans amb l'altra, i quantes vaig adorar els meus cabells amb la meua mà alienada perquè semblava seua en tocar-me (p. 89-90).

No obstant això, els somnis de Pessoa, encara que culminen en la unió carnal, no trascendeixen mai la frontera del desig, com queda plasmat en les anotacions que realitza cap a 1918:

Però, sobtadament, i amb un retorn del malson sorprenent, desperte del meu romanticisme sexual, i m'avergonyisc de mi mateix per fer, amb els meus pensaments interns, les mateixes coses que fan tots els hòmens [...]. Sí, de vegades somie d'aquesta forma. Sí, de vegades sóc costurera masculina, i tinc prínceps, que són princeses, i moltes vegades són una altra cosa, en la imaginació inevitable [...] I llavors, despert de tot açò, ric, quasi en alt, de veuré'm així, com si em vera nu sota la meua nuesa (p. 120-121).

Pessoa va poder llançar, directament o indirecta, aquests trets de la seua personalitat en l'àmbit de la creació literària. A través del diari

---

⁹⁶ Sobre aquesta qüestió i d'altres relacionades amb l'expressió de la sensualitat en l'obra de Pessoa jutgem molt interessants els assajos reunits per Anna M. Klabucka i Mark Sabine en el llibre *Embodying Pessoa. Corporeality, gender, sexuality* (2007).

sabem que el nostre autor comença a escriure al febrer de 1913 un conte titulat «Marcos Alves» (p. 57).⁹⁷ En aquest relat, el protagonista està tan acomplexat sexualment que es troba abocat a la bogeria i arriba a l'extrem de fugir d'un hotel quan una criada tracta de seduir-lo. Al marge de poder establir certes similituds entre personatge i autor, Marcos Alves no passaria a engrossir la llarga llista d'heterònims de Pessoa. No obstant això, sembla que els coetanis assistents a les seues tertúlies van trobar singularment morbós aquest text, com apunta l'escriptor en el seu diari el 8 de març: «Exceptuant algunes frases, que, feliçment, vaig aguantar rialler i tranquil, d'Almada, a pesar que Castañé els havia demanat que no digueren indecències davant de mi, van treure el tema del 'Marcos Alves'» (p. 72).

4. CONTROVÈRSIES RELIGIOSES

El debat que s'estableix en l'interior de Pessoa entre la negació del catolicisme ortodox i la necessitat de l'ascesi determinen la creació de composicions literàries brillants, com és el cas de «Pecado original» o «Magnificat», sorgides davall l'heterònim Álvaro de Campos. En les pàgines íntimes que Pessoa escriu el 1914, afirma sobre aquesta qüestió:

Sent que no tinc creences. M'arrabassen ànsies [...]. Vaig pensar, durant algun temps, dedicar-me a l'estudi exhaustiu dels Quatre Evangelis. Vaig llegir amb entusiasme un llibre que havia comprat en un arravatament. En vaig encarregar uns altres, els vaig esperar amb ansietat. Quan van arribar no els vaig llegir (p. 104-106).

Entre els escrits recopilats per Álvarez Galán, jutgem singularment destacat un fervorós text de 1912 en el qual Pessoa deixa constància de la seua desesperació, la seua ànsia de fe i la seua particular visió teològica, gens tradicional: «Fes-me gran com el Sol perquè puga adorar-te en mi; fes-me clar com el dia perquè puga veure't i adorar-te en mi. Senyor, protegeix-me i empara'm. Fes que em senta teu. Senyor, allibera'm de mi» (p. 53-54). Aquest vehement original, ple d'expressions gnòstiques, és un exemple d'inquietud religiosa dirigit a l'Altíssim i es contraposa al

---

⁹⁷ Aquest text va ser recopilat per Maria Teresa Rita Lopes (1990b, 38-44).

text datat el 2 d'octubre de 1907 i signat davall el pseudònim Alexander Search que també arreplega Álvarez Galán en la seua edició dels diaris (p. 35-36). Parlem en aquest cas de pseudònim i no pròpiament d'heterònim com proposen alguns crítics perquè en la biografia de Search traçada per Pessoa la data de naixement coincideix amb la del mateix autor ortònim, cosa que no succeeix amb les altres alteritats (Campos, Reis o Soares), les quals posseeixen una biografia gens coincident amb la de Pessoa. Tornant al document d'Alexander Search, el que més sorprèn quan es llig és que siga Satanàs qui es pose de part de la veritat, del bé i de la moral. Ens trobem davant d'un exemple d'escriptura iniciàtica i una de les seues característiques més destacades és la creació d'ambigüitats i paradoxes que en dificulten una correcta comprensió. Certes sectes gnòstiques que realitzen lectures esotèriques dels textos sagrats catòlics converteixen Jesucrist en germà i col·laborador de Satanàs o bé l'identifiquen amb ell i amb la serp, la qual cosa autoritzaria en el text l'ús de la creu com a signe del pacte entre Search i Satanàs. L'enfocament que s'adopta ací respon a l'eclecticisme de l'esperit del nostre autor, que es tradueix en un text en el qual concedix a Search un criteri estètic absolutament divergent respecte a l'escrit realitzat pel Pessoa ortònim el 1912.

Com a complement al que s'ha exposat anteriorment, jutgem igualment convenient fer un extracte d'algun dels escrits de joventut que Pessoa signa com a Charles-Robert Anon, escrits elaborats entorn de 1906. Aquest heterònim de Pessoa encarna la part més vehementment negativa de totes, que arriba fins i tot a proclamar l'excomunió de tots els que professen algun tipus de creença religiosa en nom d'un racionalisme exacerbant. Així definix Anon la seua postura en uns apunts que també formen part de la col·lecció feta per Álvarez Galán:

Jo era un cristià ardent, fervorós, sincer; la meua naturalesa sensible, emotiva, demanava foc per a la seua fam, aliment per al seu foc. Però quan vaig veure aquells hòmens i dones, malalts i febles, em vaig adonar que no mereixien la prolongació del seu infern. Què major infern que aquesta vida? [...] Mentre era cristià creia que els hòmens eren responsables del mal que feien [...]. Quan em vaig lliurar de la immoral, de la falsa influència de la filosofia de Crist, vaig odiar la tirania, la monarquia, el sacerdocí: el mal en si mateix (p. 30).

Adoptar un punt de vista unívoc respecte a la religió o renunciar-hi són extrems de què Pessoa és incapaç. La deriva hetedoroxa porta al paganisme a través de diferents camins, mostrats a través dels escrits signats pel mateix Pessoa o per qualsevol dels seus heterònims. El 1917, possiblement el judici més afí al del Pessoa ortònim siga el que exhibeix Ricardo Reis a propòsit del mestre Caeiro, a qui retrau no ser capaç de dissoldre les seues arrels cristianes:

Va esquinçar Caeiro la boira cristiana que dissimulava la naturalesa i les emocions que d'ella neixen», sosté Reis, però l'ànima de Caeiro conté, a pesar de la seua afirmació d'objectivitat, el denominat «ferment subjectivista cristià que, sense saber-ho nosaltres, forma part consubstancial de l'essència del nostre ser espiritual.

L'heterònim Reis, en el seu prefaci a l'obra de Caeiro, fa notar que «el més pagà de nosaltres ha d'expressar-se en un llenguatge cristià, perquè les paraules [...] estan cristianitzades» (PESSOA: 1996, 359-364). En aquest sentit, és necessari destacar que el 1919 Pessoa consigna en el diari afirmacions que, en gran manera, coincideixen amb els defectes imputats a Caeiro:

No sóc un escèptic. En el fons de la meua inactivitat sóc massa actiu per a renunciar a creure. Sóc un pagà de la Decadència que confia en la interpretació dels déus que el misteri revelat ha fet possible. Crec en els Déus pagans amb tot l'ardor místic d'una ànima cristiana. Els Déus pagans són la meua força i l'ànima cristiana és el meu cos (p. 124).

5. CONCLUSIONS

La lectura de les pàgines diarístiques escrites per Pessoa reflecteix el desig de construir una obra rellevant a través d'un esforç voluntariós. Al marge de servir per a ordenar les seues idees i arreplegar el que succeeix en el seu dia a dia, els diaris de Pessoa oferixen un testimoniatge fidedigne de la catarsi que experimenta el nostre autor, com manifesten els estats d'ànim que mostren les seues anotacions. Escriure sobre els sentiments que experimentava i els successos quotidians seria la forma de mitigar les inquietuds que sentia Pessoa, refugiat en la privacitat del diari per a expressar la seua veritat davant la vida i l'època en què viu: «Només

ací deixe constància, sobre el paper, i així i tot amb vergonya, perquè quede escrit en alguna part» (p. 51). Encara que Pessoa mai no va pensar en la divulgació dels seus diaris mentre els redactava, això no minva en absolut el seu valor testimonial.

Són literaris els escrits de Pessoa compilats per Álvarez Galán? En principi, el caràcter autobiogràfic d'aquests no presentaria massa problemes a l'hora de considerar-los tècnicament com a escriptura creativa. No obstant això, hi ha parts que només poden ser considerades mers documents biogràfics. En altres fragments que inclouen reflexions sobre temes sociològics, sentimentals o religiosos, la complexitat de l'estil mostrada és un argument que dóna suport al caràcter literari d'aquells. A més, l'existència de trets gramaticals que apunten possiblement a un interlocutor ideal és un altre traç a favor de la consideració d'alguns manuscrits diarístics com a textos amb característiques literàries: «Deixen-me portar més enllà la meua metàfora» (p. 11); «La meua vida és un immens somni [...]. Deixen-me plorar» (p. 47). Finalment, convé fer notar el fet que el propi Pessoa percebia en alguna ocasió que està creant inconscientement originals literaris, cosa que constata ja el 1907: «Quina classe de confiança hi ha en aquestes línies? No cap. Torne a llegir-les i em dol el cor quan m'adone com són de pretensioses, com s'assemblen a un diari literari. En algunes he aconseguit un cert estil [...]. Deixem-ho ací» (p. 35).

BIBLIOGRAFIA

- BRÉCHON, Robert (1999): *Extraño extranjero. Una biografía de Fernando Pessoa*, Madrid, Alianza Editorial.
- CRESPO, Ángel (1988): *La vida plural de Fernando Pessoa*, Barcelona, Seix Barral.
- DIDIER, Béatrice (1976): *Le journal intime*, París, PUF.
- KLABUCKA, Anna M. — Mark SABINE (ed.) (2007): *Embodying Pessoa. Corporeality, gender, sexuality*, Toronto, University of Toronto Press.

- LIS, Jerzy (2000): «L'insertion de la lettre dans le journal», en *Les écritures de l'intime. La correspondance et le journal. Actes du Colloque de Brest*, París, Honoré Champion Editeur, p. 287-296.
- LOPES, Maria Teresa Rita (1990a): *Pessoa por conhecer. I: Roteiro para uma Expedição*, Lisboa, Estampa.
- (1990b): *Pessoa por conhecer. II: Textos para um novo mapa*, Lisboa, Estampa.
- MAN, Paul de (1991): «La autobiografía como des-figuración», *Anthropos*, 29 (deseembre de 1991), p. 113-118.
- PESSOA, Fernando (1945): *Cartas de Fernando Pessoa a Armando Cortes-Rodrigues* (edició i introducció de Joel Serrão), Lisboa, Confluência.
- (1986): *Textos filosóficos* (selecció i pròleg d'António PINA COELHO), Lisboa, Ática.
- (1995): *Livro do desassossego, por Bernardo Soares. 1ª parte* (2a edició, introducció i notes d'António QUADROS), Mira-Sintra, Publicações Europa-América.
- (1996): *Páginas Íntimas e de Auto-Interpretação* (edició i introducció de Jacinto PRADO COELHO i Georg RUDOLF LIND), Lisboa, Ática.
- (2008): *Diarios* (selecció, traducció i notes de Juan José ÁLVAREZ GALÁN), Madrid, Gadir.
- PINA COELHO, António (1971): *Os fundamentos filosóficos da obra de Fernando Pessoa*, Lisboa, Verbo.
- SEVERINO, Alexandrino (1983): *Fernando Pessoa na África do Sul*, Lisboa, Dom Quixote.
- SIMONET-TENANT, Françoise (2001): *Le journal intime. Genre littéraire et écriture ordinaire*, París, Nathan.
- URDANIBIA, Javier (1987): «La asombrosa conversación entre poesía y filosofía: una lectura de Pessoa», *Anthropos*, 74/75 (juliol-agost de 1987), p. 99-107.